

Økonomisk kriminalitet – en generel oversigt

Torben Koch

Forskellige begreber .

Traditionel kriminalitet

Når kriminalitet og kriminalisering drøftes, stilles der sædvanligvis tre spørgsmål: 1, hvad skal kriminaliseres? 2, hvor skal det kriminaliseres (særlov – straffelov)? og 3, hvor meget skal det kriminaliseres (spørgsmålet om strafudmåling som udtryk for hvor beskyttelsesværdig den interesse, der krænkes ved den pågældende handling, er)? Ethvert samfund vil besvare disse spørgsmål forskelligt, afhængigt af en række almene og specielle faktorer, hvor den vigtigste almene faktor er produktionsforholdene.

I Danmark kan vi i »Borgerlig straffelov« læse, hvilke interesser, staten har anset for at være mest beskyttelsesværdige. Ikke overraskende er forskellige krænkelser af den private ejendomsret placeret helt centralt både kvalitativt og kvantitativt. (Straffelovens kapitel 28). Det er karakteristisk for den alvorlige ejendoms kriminalitet, at den bygger på konstruktionen vinding-tab, hvor krænkeren forsætligt tilføjer den krænkede et tab, som kan gøres op i penge, og som ret nøjagtigt ækvivalerer gerningsmandens vinding.

Handlinger af denne type er karakteriseret ved at være individualkrænkelser, hvor beskyttelsesobjektet er det enkelte individs formuegoder. Den lille økonomiske skade (tabet) afvejes sanktionsmæssigt gennem strafudmålingen, som under særlige omstændigheder kan gå op til 8 års fængsel, og som kun under formildende omstændigheder, fx. det lille formuetabs ringe betydning, er bøde eller hæfte.

Der er her tale om en strafferetlig regulering på mikroniveau, hvor det centrale er det enkelte individs – og statens – interesse i, at den private ejendomsret ikke lider overgreb, og hvor skaden er det enkelte individs økonomiske tab, som i øvrigt kan dækkes ind gennem diverse forsikringsordninger samt ved fradrag på selvangivelsen. Handlingens samfundsmæssige skadevirkning er i modsætning til tidligere reelt meget ringe, og den alvorlige kriminalisering bæres i dag stort set kun af ideologiske argumenter.

Lovbryderen og hans sociale baggrund kender vi alle. Hans adfærd er totalt set mere et socialt end det er et kriminelt problem, men det er ham, der idømmes frihedsstraf, og det er ham, der stemples som kriminel. Han står uden for samfundets organisme, han står uden for pro-

duktionen, men alligevel har samfundet brug for ham som et led i det ideologiske forsvar.

Bekæmpelsen af denne form for kriminalitet prioriteres da også meget højt af statsmagten, hvilket kan aflæses såvel på den uddannelse – ideologisk og praktisk – politiet får, som de funktioner, politiet varetager i praksis. Helt tilsvarende synspunkter gør sig gældende for anklagemyndighedens vedkommende. Det er karakteristisk for et samfund af vor type, at den institution, der arbejder med efterforskning og bekæmpelse af kriminalitet, næsten udelukkende koncentrerer sig om traditionel berigelseskriminalitet i den borgerlige straffelovs forstand.

Organiseret kriminalitet

Organiseret kriminalitet forveksles ofte begrebsmæssigt med økonomisk kriminalitet, hvilket må anses for særdeles uhensigtsmæssigt. Denne form for kriminalitet, der blot er en afart af den traditionelle, kan defineres som traditionel kriminalitet sat i system af professionelle fuldtidskriminelle. Typisk er der tale om røverier, tyverier, hælerier, salg af narkotika, prostitution, ulovligt spil og smugleri.

Det er på den ene side klart, at den omtalte kriminalitets samfundsmæssige skadevirkninger er væsentlig større end den traditionelle kriminalitets på grund af den systematisering og organisering, der finder sted, men det er på den anden side lige så klart, at den kriminelle adfærd finder sted isoleret fra produktionsforholdene i samfundet, hvorved kriminaliteten bliver mere synlig samt at udøverne er traditionelle kriminelle, der blot er væsentlig mere professionelle.

I de seneste år har der dog vist sig en tendens til, at de professionelle kriminelle bevæger sig ind på visse områder inden for den økonomiske kriminalitet, da profitmulighederne er bedre og risikoen for afsløring er ringere. Herved bliver overgangen mellem den organiserede kriminalitet og den økonomiske kriminalitet glidende, men det må understreges, at basisformerne altid vil være forskellige.

Økonomisk kriminalitet

Begrebet er søgt defineret på en række forskellige måder, uden at man dog er nået frem til en entydig og præcis definition. Dette er næppe heller muligt, som Jørgen Jepsen ligeledes er inde på i sin artikel i Retfærd, nr. 9, da spørgsmålet om definitionen af økonomisk kriminalitet samt forskellige kontrolstrategier i relation hertil i høj grad er spørgsmål om styrkeforholdet mellem klasserne i samfundet, hvor den konkrete udformning af samfundets kriminalpolitik reflekterer dette styrkeforhold, og da kriminologer, som andre forskere, har et forskelligt politisk udgangspunkt, vil definitionen også være præget heraf.

Jeg har valgt af definere økonomisk kriminalitet som en »handling, der indebærer en overtrædelse af strafsanktionerede bestemmelser, der

tilsigter at regulere erhvervsmæssig adfærd, med det formål at opnå direkte eller indirekte vinding, og som på grund af dens skadevirkninger må vurderes som samfundsmæssig uacceptabel«.

Bemærkninger til begrebsbestemmelsen

Udøvelse af erhverv

Det vigtigste element i denne noget diffuse definition er, at kriminaliteten skal stå i forbindelse med udøvelse af erhverv, hvorved udelukkes kriminalitet vedrørende økonomiske værdier og anden kriminalitet, der har økonomisk vinding som motiv, men som ingen forbindelse har med udøvelse af erhvervsvirksomhed. Man kunne i stedet tale om erhvervs-kriminalitet eller erhvervslivets kriminalitet, men termen økonomisk kriminalitet vil her blive opretholdt.

Der tænkes i denne forbindelse på en ganske almindelig erhvervsvirksomhed, hvor der som led i virksomhedens almindelige drift begås forskellige lovovertrædelser med henblik på opnåelse af den størst mulige profit. Det er virksomheden, der foretager lovovertrædelserne, men det er naturligvis personer i virksomheden, der har kompetence til at handle på et højt niveau, der foretager de faktiske handlinger. Det kan fx. være ejere, bestyrelsesmedlemmer, direktører, prokurister, regnskabsfolk eller virksomhedens advokat eller revisor eller allehånde kombinationer heraf.

Det er karakteristisk, at lovovertrædelserne kun lejlighedsvis finder sted i relation til virksomhedens totale aktiviteter, men de er på den anden side mere eller mindre bygget ind i dele af virksomhedens struktur og arktivitet, hvilket som oftest gør det meget vanskeligt at gennemskue. Virksomhedens udgangspunkt er med andre ord lovligt i modsætning til udgangspunktet for den organiserede kriminalitet.

Legalt – sociologisk forbrydelsesbegreb

Man kan i høj grad diskutere, om man skal anlægge et legalt forbrydelsesbegreb – som her – eller om man skal anvende et sociologisk, der ligeledes medtager såvel overtrædelse af ikke-strafsanktionerede regler som overtrædelse af en række forskellige moralsk orienterede normer. Man kunne kalde disse overtrædelser kriminaloide.

Jeg har valgt det legale begreb for at gøre definitionen juridisk brugbar, men det må erkendes, at det aktuelt sætter visse begrænsninger for, hvad der kan falde ind under begrebet økonomisk kriminalitet. Det er dog samtidig min opfattelse, at stort set de fleste former for samfundsmæssigt uacceptabel adfærd i erhvervslivet under en eller anden form er kriminaliseret gennem de nugældende regler, problemerne ligger blot andre steder jfr. nedenfor. Det er dog af afgørende betydning ved undersøgelser og analyser inden for forskellige områder af den

økonomiske kriminalitet, at man der anvender et sociologisk forbrydelsesbegreb for at beskrive delområderne så præcist som muligt – ikke mindst med henblik på en eventuel kommende kriminalisering.

Vinding som formål

I erhvervslivet er det en naturlig og logisk ting, at de handlinger, der foretages, har til hensigt at tilføre virksomheden en vinding under en eller anden form. Det er faktisk det drivende motiv i al erhvervsaktivitet at opnå størst mulig vinding, hvilket sker på bekostning af samfundet, forskellige grupper i samfundet, medarbejdere eller konkurrenter.

Da lovovertrædelser i erhvervslivet må betegnes som et led i virksomhedens drift, hvorved disse oftest fremstår som planlagte og gennemtænkte, forekommer det naturligt at betegne vindingsmotivet som den afgørende kriminogene faktor for disse lovovertrædelser.

Vinding kan være såvel direkte som indirekte

Typisk vil handlinger under begrebsbestemmelsen medføre en direkte vinding, men på den anden side foretages der en række handlinger, hvor vindingen er en indirekte konsekvens af handlingen. Dette kan fx. være tilfældet ved at foretage handlinger, der skader ens konkurrenter, hvor virkningerne i form af vinding først slår igennem efterhånden. Eller det kan ske ved at undlade at foretage foranstaltninger til fjernelse af en forureningskilde, hvorved væsentlige omkostninger spares, eller ved undladelse af at foretage en påkrævet sikkerhedsforanstaltning i forbindelse med arbejderbeskyttelse.

Samfundsmæssig uacceptabel skadevirkning

Ved vurderingen af, hvor alvorlig man strafferetligt bør taksere en lovovertrædelse inden for dette område, bør man tage sit udgangspunkt i en vurdering af handlingens skadevirkning. For samtidig at understrege, at denne skadevirkning skal sættes i et samfundsmæssigt mere end i et individorienteret perspektiv, må det fordres, at handlingen på grund af denne skadevirkning må anses for samfundsmæssig uacceptabel.

Man bør ved vurderingen af en handlingens strafværdighed vurdere dens reelle samfundsmæssige konsekvenser, hvorved man bør flytte tyngdepunktet fra en strafferetlig regulering på mikroniveau til en strafferetlig regulering på makroniveau. Straffeloven må i højere grad beskytte samfundsmæssige eller overindividuelle interesser. Som det er nu, er dette ikke tilfældet, idet disse interesser er inferiørt placeret i diverse særlove.

Begrebet samfundsmæssig uacceptabel skadevirkning er vanskeligt at håndtere, måske især som strafferetligt kriterium, men vanskeligheden bør i sig selv ikke afholde fra at forsøge at anvende det.

Det kan til den ende være hensigtsmæssigt at søge at tydeliggøre begrebet skadevirkning ved at opløse det i fire mere konkrete underbegreber: 1, økonomisk skade. Skaden kan såvel bestå i tab, der lader sig gøre op i kroner og øre som i tab, der af en eller anden grund ikke lader sig gøre op. Skaden kan ramme en bestemt person, en ubestemt kreds af personer, en eller flere andre virksomheder, det offentlige eller samfundet som sådant. 2, fysisk skade. Handlingen skal kunne anrette direkte eller indirekte fysisk skade på personer, fast ejendom (med risiko for skade på personer) eller miljø. 3, social (psykisk) skade. Handlingen skal kunne forringe menneskers sociale (psykiske) forhold fx. bolig eller arbejdsforhold. Skaden lader sig vanskelig gøre op, men den kan være egnet til at indgå som et moment i en samlet bedømmelse af en handlingens totale skadevirkning. 4, ideel skade. Handlingen skal kunne forstyrre eller ødelægge ideelle interesser. Disse ideelle interesser vedrører hele den måde, hvorpå erhvervslivet og derigennem hele samfundet fungerer på, hvor det er af afgørende betydning at en række standarder for moralske og etiske normer opretholdes samt at erhvervslivet i det hele taget udviser en samfundsbevidst adfærd.

Hvilke lovovertrædelser falder inden for den økonomiske kriminalitet

Den økonomiske kriminalitet kan inddeles i fire hovedgrupper, hvor kriteriet for inddeling er beskyttelsesinteressen.

Forbrydelser mod staten

Gennem forordning af 11. april 1840 om de forskellige berigelsesforbrydelser gav Ørsted udtryk for den opfattelse, at berigelse med hensyn til statsindtægter skulle holdes uden for denne forordning. Et hundredeog ti år senere skrev Hartvig Jakobsen i »Skatteret« (1950), at når i øvrigt hæderlige borgere, der aldrig ville angribe andres formue, kunne gribes i skattesvig, talte dette for, at man hverken subjektivt eller objektivt kunne sidestille denne forbrydelse med bedrageri. I stedet burde man tale om en særegen, direkte mod den offentlige forvaltning rettet forbrydelse.

Denne opfattelse er stadig den fremherskende, men der er al mulig grund til at søge den afgørende ændret. Udviklingen i samfundet viser, at staten på de fleste områder griber mere og mere regulerende ind i forhold, der tidligere var undergivet det private initiativ. Forskelligartetheden i statens indtægtskilder tager til i og med at flere varegrupper belægges med stigende afgifter, ligesom staten på den anden side i stigende grad yder lån, garantier til lån og forskellige subventioner eller tilskud til erhvervslivet. Alle disse omstændigheder giver mulighed for flere og mere forskelligartede samt vanskeligt gennemskuelige forbrydelser over for staten, forbrydelser som størsteparten af samfundets

medlemmer betaler for gennem skatter og afgifter. Det må derfor anbefales, at udviklingen på dette område nøje følges og gøres til genstand for nærmere analyser samtidig med, at man søger et ændret syn på disse forbrydelsers straffærdighed gennemført.

Forbrydelserne mod staten kan inddeles i fem grupper: 1. Skattesvig, 2. Told- og afgiftssvig, 3. Subventionssvig (svig med forskellige tilskudsordninger, herunder svig i forbindelse med EF-markedslovgivning), 4. Svig i forbindelse med ydelse af lån under garantier, og 5. Valutaforbrydelser.

Forbrydelser mod miljøet

I takt med den stigende industrialisering er der sket en tiltagende forurening af det fysiske miljø. Denne forurening har i de senere år været så omfattende, og presset fra befolkningen og dele af pressen så stort, at folketinget har indset det nødvendige i at søge at begrænse denne forurening på forskellig måde (fx. gennem miljøloven). Dette modsvares af forurenende virksomheders opfattelse af foranstaltninger til begrænsning af forureningen som en yderligere omkostning der pålægges virksomheden. Der henvises til at konkurrenceevnen svækkes og risikoen for at virksomheden må lukkes og at de ansatte må sættes på gaden.

De kortsigtede betragtninger, den enkelte virksomhed fremsætter, bør ikke kunne opveje de generelle ulemper, som hele samfundet påføres ved uoprettelige skader på miljøet (og derigennem individerne), som de forurenende virksomheder anretter. Det er nødvendigt, at vurdere det strafferetlige værn som et uundværligt led i et flerstrengt system til imødegåelse af forureningen. Det er påkrævet med strengere straffe, og der er grund til at tro, at truslen herom vil virke effektiv, hvis man vel og mærke effektuerer disse straffe, og ikke nøjes med at idømme bøder af en størrelse, som indkalkuleres på virksomhedens regnskab under »uforudsete udgifter«.

Forbrydelser mod individet

Traditionelt har man strafferetligt altid set med megen alvor på integritetskrænkelser af individet i form af forskellige former for vold, jfr. straffelovens kapitel 25. Denne retstilstand skal ikke nødvendigvis ændres, men der skal slås til lyd for, at man opprioriterer andre områder, hvor individet bliver udsat for overgreb, integritetskrænkelser og udnyttelse, som ikke nødvendigvis er knyttet til en fysisk integritetskrænkelser, som omhandlet i straffelovens kapitel 25. Beskyttelsen behøver heller ikke at være relateret til et enkelt individ, men kan også omfatte handlinger, der rammer en ubestemt kreds af personer.

Man kan dele beskyttelsen af individet op i tre grupper: 1. Beskyttelse af individet i arbejdsforhold, herunder såvel arbejderbeskyttelse som beskyttelse i ansættelse m.v., 2. Beskyttelse af individet i boligfor-

hold, herunder såvel lejelovgivning som almindelig bolig- og bygge­lov­givning og 3. Beskyttelse af individet i forbrugerforhold. Beskyttelse i forbrugerforhold kan deles op i tre lovkomplekser: Monopol- og pris­lov­givning, markedsføringslovgivning og levnedsmiddel­lov­givning.

Det er karakteristisk, at der inden for disse områder nævnt i dette afsnit forekommer lovovertrædelser, der indebærer endog temmelig alvorlige skadevirkninger, men at disse lovovertrædelser typisk takseres med bøde og kun i undtagelsestilfælde fængsel, og maximum-straffes­rammen går op til 1 år, med mindre der samtidig finder en overtrædelse af borgerlig straffelov sted, hvilken lov så godt som aldrig anvendes i sådanne sager. Endelig skal nævnes, at individet nyder et strafferetligt værn imod forskellige former for økonomisk udnyttelse, her tænkes i første række på bedragerier og den sjældent anvendte ågerbestemmelse.

Forbrydelser i erhvervsforhold

Ved forbrydelse i erhvervsforhold forstås lovovertrædelser, hvor en virksomhed ved sin adfærd enten direkte skader andre virksomheder, eller indirekte skader ordninger, fx. af tillidsmæssige eller finansiell karakter, der er fundamentale for erhvervslivet som sådant. Det er denne kategori af forbrydelser, der danner grundlaget for pionerarbejdet vedrørende økonomisk kriminalitet, »White Colour Crime« (1949) af Sutherland, som omtalt i Jørgen Jepsens artikel i Retfærd nr. 9. Det er ligeledes denne kategori, der har interesseret størsteparten af de forskere, der beskæftiger sig med dette område, fx. den tyske professor Klaus Tiedemann. Betragtningen har været den, at adfærd, der skader det sunde erhvervsliv, skader hele samfundet, derfor er det nødvendigt at genetablere lige konkurrencevilkår for at undgå at nogen får et forspring ved hjælp af uredelige midler, hvad der er i strid med systemets bærende ideologi.

Det er her værd at mærke sig, at »bagmandskriminalitet«, der har indtaget en hel central placering i den danske debat om økonomisk kriminalitet ikke er nogen selvstændig kriminalitetsform, men snarere et strafferetligt medvirkensproblem, hvor det kan være vanskeligt at bevise forsæt til medvirken til en bestemt forbrydelse. De sager og problemer, man har diskuteret i denne forbindelse falder ind under kategorien forbrydelser i erhvervsforhold, hvor det er temmeligt oplagt, at de kræfter, der i folketinget stod bag gennemførelsen af lovkomplekset om skadelig økonomisk virksomhed i 1975, kun havde i tankerne, at dette lovkompleks med oprettelsen af statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet kun skulle tilsigte at genetablere lige konkurrencevilkår og fjerne de »værste tidsler«, men at man ikke på nogen måde skulle gå videre, som blandt andet statsadvokat Grell havde ønsket det.

Vor viden om kriminalitet på dette område er meget ringe. En række almindelige straffelovsovertrædelser, uredelig bankvirksomhed, uredelig forsikringsvirksomhed, omsætning af tvivlsomme værdipapirer, vek-

sel- og checkkrytteri, børssvindelpyramide- og sneboldselskaber, tvivlsom rederivirksomhed med tvivlsomme skattefiduser, regnskabs- og bogføringsmanipulationer, illoyal konkurrence og prisdannelse, krænkelse af immaterielle rettigheder, korrupsion, EDB-svindel osv. osv. Alle disse forhold kommer sjældent frem og endnu sjældnere retsfølges de. Landmandsbanksagen fra 20'erne og Boss-sagen fra 60'erne er et par af skoleeksemplerne, hvortil kommer den af Jørgen Jepsen omtalte Bonde-Nielsen-sag, der måske aldrig bliver en sag. Der er nok at tage fat på inden for dette område.

Afsluttende bemærkninger

Man kan spørge, om det overhovedet nytter noget at beskæftige sig med økonomisk kriminalitet, når den form for kriminalitet så at sige historisk er bygget ind i det politisk/økonomiske system, og de potentielle lovovertredende grupper har en så dominerende indflydelse på de vigtigste funktioner i samfundet, herunder lovgivningsprocessen, hvor strafferetten i overvejende grad er indrettet til beskyttelse af besiddendes interesser.

Ser man på, hvordan det rent faktisk forholder sig, vil man konstatere, at den økonomiske kriminalitet har et særdeles frugtbart grundlag for at gro, idet den lovgivning, man hidtil har set på området, kun har haft til hensigt at fjerne de »værste tidsler«, jfr. ovenfor afsnit 3.4.

Når man sætter sig for rent faktisk at beskrive forskellige områder af økonomisk kriminalitet, er der to forhold, der er afgørende i den faktiske beskrivelse, 1. Intensiteten i indgrebet, hvilket vil sige, at man må undersøge, om sagerne typisk ender uden tiltalerejsning, og i tilfælde af tiltalerejsning, om sagerne typisk afgøres ved bøde, hæfte eller fængsel. 2. Hvilke ressourcer, har statsmagten tildelt den institution, under hvis område det hører, at kontrollere og undersøge om lovovertrædelser begås, og i tilfælde af mistanke, efterforske sagen og foranledige tiltale rejst. Det andet forhold er utvivlsomt det vigtigste, idet lovgivningsmagten ofte som følge af et pres nedefra vil gennemføre en lov, som udtryk for politisk vilje til at løse problemet, men at man så herefter, når man har dæmmet op for presset ved gennemførelsen af loven, administrativt »udsulter« den institution, der er sat til at administrere, at loven rent faktisk overholdes.

Kombinationen ringe kontrolintensitet - lavt strafniveau er karakteristisk for alle de lovovertrædelser, der er omtalt i afsnit 3. Denne kombination er ikke just egnet til at afholde fra lovovertrædelser, hvortil kommer, at lovovertræderne ikke opfatter sig selv som kriminelle, hvilket statsmagten heller ikke gør, hvorved den stigmatiserende effekt, der kan have en vis generalpræventiv virkning, helt udebliver. En række virksomheder, har overtrådt en bestemt lov så mange gange, at var der tale om en tilsvarende person, der begik traditionel kriminalitet, ville

han være blevet stemplet som kronisk kriminel, og for nogle år siden sat i psykopatforvaring, og nu være blevet tildelt invalidepension p.g.a. fejlslagen resocialisering. Når det drejer sig om krænkelse af ejendomsretten, reagerer statsmagten straks, men når det drejer sig om forskellige former for misbrug af ejendomsretten, udebliver reaktionen som oftest.

Man kunne besvare det indledningsvise i dette afsnit stillede spørgsmål med at sige, at man blot skulle gennemføre nogle skrappe straffebestemmelser med mulighed for strengere straffe, og tildele de kontrollerende og straffhåndhævende myndigheder nogle anstændige ressourcer, der gjorde det muligt effektivt at bekæmpe økonomisk kriminalitet, men man må ikke glemme, at rammen for bekæmpelsen af økonomisk kriminalitet dybest set er den samfundsmæssige modsætning mellem de besiddende og de besiddelsesløse grupper. Man kunne derfor hævde, at en effektiv bekæmpelse af den økonomiske kriminalitet, kun kunne lade sig gøre ved en radikal ændring af ejerforholdet til produktionsmidlerne i samfundet, idet man i den nuværende situation ikke kan forvente, at den borgerlige stat vil tage initiativet til bekæmpelse af økonomisk kriminalitet, der rækker ud over initiativer, der sikrer virksomhedernes konkurrencebetingelser, der sikrer det fysiske miljøes overlevelse, der sikrer mod en total nedslidning af arbejdskraften, der overhovedet generelt sikrer, at samfundet fortsat kan fungere på de nugældende vilkår og betingelser.

Aktuelt er der dog muligheder for at skabe betingelser for mere effektivt at sætte ind over for i hvert fald visse områder af den økonomiske kriminalitet, men dette forudsætter en viden og en forståelse hos forskellige grupper i samfundet, især de grupper, der bliver ramt af forskellige former for økonomisk kriminalitet, f.eks. fagbevægelsen, lejergrupper, forbrugergrupper etc., som således bliver i stand til at etablere et pres, der kan føre til forbedringer i lovgivning og ressourcer på forskellige områder. Ved at forske i økonomisk kriminalitet, beskrive fænomenerne, analysere deres årsager og virkninger og fremlægge forskellige strategier for, hvorledes den økonomiske kriminalitet kan kontrolleres og bekæmpes, har den kriminologiske forsker mulighed for at foretage en virkelig samfundsrelevant kritisk forskning, der kan bruges af de svage grupper i deres kamp for forbedring på forskellige områder.